

Сергій КУЛЕШОВ

**ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ЩОДО ВІДНЕСЕННЯ
НАУКОВОЇ СПЕЦІАЛЬНОСТІ “ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО,
АРХІВОЗНАВСТВО” ДО ГАЛУЗІ НАУКИ
“СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ”**

14 грудня 2007 р. Вища атестаційна комісія України (далі – ВАК) видала наказ за № 867 “Про внесення змін і доповнень, що вносяться до переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань”. Відповідно до цього наказу впроваджується нова галузь науки – “соціальні комунікації”, у межах якої мають існувати такі наукові спеціальності, як “документознавство, архівознавство”, “книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство”, “журналістика та засоби масової інформації”, “видавнича справа”, “соціальна інформатика”. За цим наказом, зокрема, спеціальності “документознавство, архівознавство” та “книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство” вилучені з історичних наук (однак, з присудженням наукових ступенів за двома галузями наук: історичні та соціальні комунікації)¹. Ініціаторами такого вилучення і внесення двох зазначених спеціальностей до галузі науки “соціальні комунікації” були вузівські викладачі – бібліотекознавці та бібліографознавці, що є промоторами поширення (за їх термінологією – “диверсифікації”) ідей так званої документології в документознавстві та архівознавстві. Слід зауважити, що документологія (яку я називаю загальним документознавством)² має виключно теоретичний характер і поки не спирається ні на жодну зі сфер практичної діяльності. Вона ґрунтується на певній концептуальній спільності наук так званого документально-комунікаційного циклу, що, до речі, несумісно з практичним розмежуванням наукових спеціальностей відповідно до переліку наукових спеціальностей ВАК.

З іншого боку, прагматичний аспект таких інновацій відомий – це небажання (можливо, цілком обґрунтоване) бібліотекознавців та бібліографознавців перебувати зі своєю профільною проблематикою тільки у межах історичних та педагогічних наук. Виходячи з цього, ними здійснюється пошук місця бібліотекознавства та бібліографознавства в системі наукових дисциплін. Віднайдення такого місця ґрунтується на ідеях відомого російського бібліотекознавця і документолога Ю. М. Столярова, який саме через таку мотивацію³ запропонував об’єднання зазначеного вище комплексу наукових дисциплін (тобто журналістики, книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, документознавства, архівознав-

ства та ін.) і перспективу його існування серед соціологічних наук, які опікуються комунікаціями в суспільстві (у цей комплекс навіть внесено музезнаводство, хоча незрозуміло, яку соціально-комунікаційну функцію виконують музейні предмети).

Полишаючи проблеми перебування бібліотекознавства або журналістики в певній галузі науки, висловимо лише міркування щодо доцільності приєднання документознавства і особливо архівознавства до наукової галузі “соціальні комунікації”. Таке внесення (та й зміст пропонованих проєктів паспортів спеціальності “документознавство, архівознавство” і проєктів типової програми кандидатського іспиту зі спеціальності)⁴ свідчить, що його ініціатори не розуміють сутності зазначених дисциплін. Їхнє бачення більшості напрямів історичних досліджень у документознавстві та архівознавстві – в розробленні питань **історії** дисциплін, їх відгалужень, сфер соціальної діяльності, де застосовують результати досліджень цих дисциплін (діловодство, архівна справа), професійної підготовки (документознавців, архівістів). Однак віднесення документознавства та архівознавства до історичних дисциплін (спеціальних галузей історичної науки), як це було за радянських часів і задекларовано у більшості сучасних наукових та довідкових видань, впливає зовсім з інших причин. Значною мірою таке віднесення зумовлено генетичним взаємозв’язком таких сфер практичної діяльності, як діловодство (й інших сфер створення та організації функціонування службових документів) та архівна справа у забезпеченні формування документальних ресурсів ретроспективної інформації (документальних історичних джерел), у тому числі документів Національного архівного фонду. Що стосується фондів офіційного походження, то зазначене формування починається вже на стадії діловодства на підставі єдиної з архівною справою нормативно-правової та методичної бази. Безперечно, службові документи документаційних фондів підприємств, установ і організацій виконують різні функції, задля реалізації яких були створені (та й архівні документи можуть бути не тільки джерелом історичної інформації, а й, наприклад, засобом для вирішення правових питань, джерелом довідкової інформації під час створення оглядових документів за певні роки тощо). Однак, у чому полягає сутність комунікаційної функції в цих документах? Чи є вона головною? На мою думку, ні. Зокрема, для всіх класів управлінської документації, що функціонує в усіх юридичних особах (організаційно-розпорядча, планова, звітно-статистична, бухгалтерсько-облікова, фінансова тощо) це функція управлінська, регулятивна, що спрямована на забезпечення діяльності юридичної особи⁵. Після виконання цієї функції і через два роки після завершення у діловодстві справи з документами постійного та тривалого строків зберігання підлягають передаванню до архівного підрозділу установи. Цього не враховують ініціатори інновацій, представляючи майже тотожними комунікаційні процеси, у яких беруть участь видання (публікації) та службові документи. Тобто функціонування службових документів, їх життєвий цикл не можуть бути ідентичними функціонуванню та життєвому циклу видань. Для видань, безперечно, комунікаційні аспекти відіграють значно більшу роль, хоча не зрозуміло, чому це не **інформаційні** аспекти. Якщо пригадати ра-

дянську номенклатуру спеціальностей наукових працівників, то документознавство та архівознавство (разом з неіснуючою нині документалістикою) входили до галузі науки “інформація та інформаційні системи”. Втім, до зазначеної галузі можна приєднати не менше наукових спеціальностей, ніж до “соціальних комунікацій”, зокрема мовознавство, лінгвістичне джерелознавство, педагогіку, психологію, соціологію, семіотику, інформатику тощо. Тобто ні комунікаційні, ні навіть інформаційні аспекти не є головними для документознавства та архівознавства, незважаючи на певну їхню присутність у відповідних практичних сферах діяльності – діловодстві та архівній справі, де застосовують результати досліджень у цих дисциплінах⁶. Більше того, у нагромадженому спільному науковому здобутку з документознавства та архівознавства (різні підходи до формулювання предмета, теоретичних конструкцій) комунікаційні аспекти посідають незначне місце або й зовсім відсутні. Якщо ці аспекти є визначальними, вони мають бути зафіксовані в формулюванні предмета дисциплін. У працях такого найбільш відомого теоретика документознавства (і, до речі, прихильника належності документознавства до галузі знань “соціальні комунікації”), як Г. М. Швецова-Водка, предмет документознавства – це “визначення видів, структури і властивостей документа, а також закономірностей його створення та функціонування”⁷. Предмет архівознавства за фундаментальним вітчизняним вузівським підручником – “тенденції та закономірності становлення й розвитку архівної справи, наукові засади експертизи цінності документів, організації документів Національного архівного фонду, архівного описування, створення довідкового апарату, зберігання та використання відомостей, що містяться в архівних документах”⁸.

Звичайно, документознавство – наука молода (хоча в СРСР його визнавали спеціальною історичною дисципліною вже у 1970-х рр.) і, зважаючи на поширення ідей керування документаційними процесами та організації електронного документообігу, можуть декларуватися певні пріоритети комунікаційних аспектів. Однак, долучення архівознавства до циклу наук про соціальні комунікації є проблемним.

Архівознавство розвивається як складова історичної науки і вважається її спеціальною галуззю. Зазначене обґрунтовано у низці праць відомих радянських, сучасних російських та українських архівознавців. Але хто і коли обґрунтував соціально-комунікаційний характер архівознавства? Комунікаційну функцію в архіві виконує тільки його науково-довідковий апарат (що представлений у вигляді сукупності архівних довідників – архівних описів, путівника по фондах архіву, архівних каталогів, оглядів архівних фондів тощо), який є засобом комунікації між створювачами архівних довідників і споживачами їх інформації. Саме це є підставою для того, щоби вважати архівознавство приналежним до наук документально-комунікаційного циклу, оскільки воно вивчає питання презентації первинної архівної інформації, що міститься в архівних документах, за допомогою вторинної архівної інформації, яка є змістом архівних довідників. Однак порівняно з іншими науками цього циклу, наприклад книгознавством, бібліотекознавством і бібліографознавством, де публікація (причому це не стосується опублікування інформації архівного документа)

цілком зрозуміло розглядається як комунікаційний засіб, в архівознавстві відсутнє трактування архівного документа як засобу комунікації. І це цілком зрозуміло. Якщо ми обираємо класичну схему соціальної комунікації: передавач інформації – канал передавання інформації – отримувач інформації, то можна пересвідчитись, що немає ніякого комунікаційного зв'язку між тогочасним створювачем документа і його сучасним користувачем в архіві. Архівні документи офіційного походження – історичні службові документи створювалися для **тогочасних** осіб, що мали здійснити певні дії відповідно до їх змісту та виду номіналу. Такі архівні документи особового походження, як чернетки особистих документів – варіанти художнього, наукового, музичного, політичного чи іншого творчого тексту, взагалі призначалися для автокомунікації, у кращому випадку – для надання з метою ознайомлення конкретними особами, а не для масового поширення і майбутніх читачів. На відміну від архівних документів, які вже втратили своїх **отримувачів** інформації, навіть такі “оперативні” видання, як газети, агітаційні листівки, рекламні проспекти або публікації актів короткотермінової дії мають невизначений склад (що не слід плутати з читацьким призначенням) читачів та орієнтацію на їх можливе перспективне прочитання з тим самим цільовим призначенням.

Підсумовуючи вищевикладені короткі нотатки, зазначу:

1. Архівознавство є спеціальною галуззю історичної науки, що зумовлено його основним спрямуванням на дослідження процесів формування ресурсів документальних історичних джерел та організації користування ними. Значною мірою на вирішення цих проблем спрямоване також документознавство, що дозволяє відносити його до спеціальних історичних дисциплін. Водночас пріоритетним науковим напрямом у документознавстві є вивчення процесів створення та функціонування службових документів, призначених як для забезпечення безпосередньо діяльності юридичної особи, так і виконання нею профільних завдань. Ця проблематика не є прерогативою соціологічних наук і, зокрема, новоствореної галузі знань з назвою “соціальні комунікації”.

2. У документознавстві та архівознавстві є низка наукових питань (переважно пов'язаних з перспективними технологіями документостворення, документообігу, інформаційної діяльності служб діловодства та архівних установ, організації зберігання інформації на новітніх носіях користування ними тощо), віднесення яких до історичної проблематики є дискусійним. Оскільки дисертаційні роботи, присвячені розробленню зазначених питань, не можуть захищатися з технічних наук або з державного управління, то єдиною можливістю їх захисту на сьогодні є представлення на здобуття наукового ступеня із соціальних комунікацій. У цьому полягає позитив уведення нової галузі науки до переліку наукових спеціальностей ВАК.

3. Зважаючи на наявність схваленого (лютий 2008 р.) експертною радою ВАК з історичних наук паспорта спеціальності “документознавство, архівознавство”, в якому відображено всі можливі аспекти наукових напрямів у цих наукових дисциплінах, доцільно прийняти його за основу (із урахуванням пропозицій членів експертної ради ВАК із соціальних комунікацій) і видати як єдиний паспорт із зазначенням двох галузей наук,

за якими присуджуються наукові ступені, тобто “історичні науки” та “соціальні комунікації”. Поділ паспорта на дві частини (тобто соціально-комунікаційну та історичну) не є доцільним, оскільки, по-перше, як уже зазначалося, здійснено за формальною, а не сутнісною ознакою, а, по-друге, в дисертаційних роботах з документознавства та архівознавства переважно розглядаються як історичні аспекти розвитку об’єкта дослідження, так і його сучасний стан. Жорсткий поділ може спричинити “штучну” перепону для захисту дисертації з певної галузі науки. Вирішення приналежності роботи до галузі науки або спеціальності є компетенцією спеціалізованої вченої ради.

¹ Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2008. – № 2. – С. 2, 3.

² Обґрунтування науки з назвою “документологія” її сучасними прихильниками в основному базується на досить широкому трактуванні поняття “документ”, яке охоплює не тільки елементи документації (службові, особисті документи, включаючи архівні), а й публікації (видання). Водночас похідні від цього базового поняття терміни “документальні (документні) фонди” (ресурси, потоки, масиви), “документна інформація”, “класифікація документної інформації” тощо, що застосовують, з одного боку, в традиційному документознавстві та архівознавстві, а з іншого – бібліотекознавстві, бібліографознавстві та новій версії документознавства (документології), є фактично омонімами, оскільки позначають сутнісно різні об’єкти, що вивчаються різними науками. Тому говорити сьогодні про документологію як окрему науку передчасно. Водночас реально існує певна сукупність знань, що розглядає в **інформологічному** аспекті спільні історичні етапи розвитку, закономірності утворення та функціонування, проблеми забезпечення збереженості тощо носіїв інформації, які в різних наукових дисциплінах позначають терміном “документ”. Перспективу розвитку документологічних досліджень може зумовити масштабне впровадження електронних носіїв інформації. Див. також: *Кулешов С. Г.* Документологія як навчальний курс та наукова дисципліна // Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України. УНДІАСД; Європейський ун-т. – К., 2006. – Т. 14. – С. 58–61. З іншого боку, спорідненість, наприклад архівознавства, бібліотекознавства та музеєзнавства існує, виходячи із певних завдань архівів, бібліотек і музеїв щодо збереження так званої пам’яті суспільства, і зазначена тематика, наприклад, запропонована російськими архівістами для обговорення на XVI Міжнародному конгресі архівів. Див.: XVI Міжнародний конгрес архивов: накануне открытия // Отечественные архивы. – 2008. – № 3. – С. 4.

³ *Столяров Ю. Н.* Практические следствия из фундаментального теоретического постулата // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2006. – № 2. – С. 47–53.

⁴ Проекти паспортів наукових спеціальностей з галузей науки “соціальні комунікації” було опубліковано для обговорення у № 2 “Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України” за 2007 рік. Нині вирішується питання щодо прийняття остаточних редакцій паспортів, тому не буду висловлювати свою думку щодо змісту цих проектів.

⁵ У частині першій “Основні положення” ДСТУ 4423:2005 Інформація та документація. Керування документаційними процесами. (К.: Держспоживстандарт України, 2007. – С. 3), що є вітчизняною модифікацією ISO 15489, керування документаційними процесами (галузь знань та водночас сфера практичної діяль-

ності, що за кордоном є аналогом нашого документознавства або управлінського документознавства) визначено таким чином: “галузь керування, яка відповідає за ефективний та систематичний контроль за створенням, прийманням, використанням, передаванням до архіву та вилученням для знищення службових документів, охоплюючи процеси відбирання та зберігання в документальній формі свідчень та інформації про ділову діяльність”. Тобто зазначену галузь знань віднесено до сфери керування.

⁶ Професор Л. Я. Філіпова, виходячи зі змісту нашого “Проекту концепції розвитку документознавства”, цілком справедливо вказує на наявність наукових напрямів, які не можна віднести до історичних наук (Див.: *Філіпова Л. Я.* Нова наукова проблематика спеціальності “документознавство, архівознавство”: вимоги часу // *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми освіти, науки, практики: Матеріали V Міжнар. науково-практ. конф.* – К., 2008. – С. 83–85). Втім, крім проблематики, пов’язаної з електронним документостворенням та документообігом, їх не можна назвати головними для документознавства. З іншого боку, навряд чи підставою для об’єднання дисциплін у межах наукових спеціальностей та галузей науки в Україні, у тому числі для потреб захисту дисертацій, можуть слугувати штучні об’єднання навчальних дисциплін відповідно до Міжнародного стандарту класифікації освіти.

⁷ *Швецова-Водка Г. М.* Документознавство: Навч. посібн. – К.: Знання, 2007. – С. 196.

⁸ *Архівознавство: Підручник / Видання 2-ге, виправлене і доповнене. За заг. ред. Я. Калакури та І. Матяш* – К.: Видавничий дім “КМ Академія”, 2002. – С. 15.

Kuleshov S.

**Speculations Related to “Document Studies, Archival Studies”
Science Qualification as a Component
of “Social Communications” Branch of Science**

The article covers the author’s attitude towards recent changes further to Order of the Higher Attestation Commission dated December 14, 2007 #867, respecting defense of thesis, awarding scientific degrees and academic titles, implementation of a new “Social Communications” branch of science.